

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIX

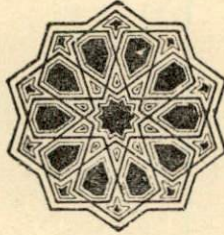

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIX

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Hüseyin ATAY: <i>Bilgi Teorisi (İlmin İmkânı)</i>	1
Prof. Dr. Süleyman ATEŞ: <i>Ahkâm ez-Zevac ve't-Talakki Dav'il Kitâbı ve's-Sünne</i>	41
Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN <i>İkbâl'in Felsefesinde İnsan</i>	83
Çev. Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN, <i>Tanrı ve Yunan Felsefesi</i> .	107
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Abdurrahman İbnu'l-Cevzi ve "Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr" adlı eseri</i>	127
Prof. Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU, <i>Kültür Tarihimizde Sanatın Değeri</i>	135
Çev. Prof. Dr. Mehmet DAĞ, <i>Rudolf Bultman</i>	145
Prof. Dr. Mustafa FAYDA, <i>Vefatının 10. Yılı Dolayısıyla Türkistanlı Âlim Mübeşşir et-Tırâzî</i>	187
Prof. Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>İslâm Medeniyetinin Batıya Etkileri</i>	215
Prof. Dr. Ahmet UĞUR, <i>Kemal Paşa-Zade'nin VIII. Defteri</i>	223
Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ, <i>Psikoloji Sözlüğü Üzerine Küçük Bir Deneme</i>	241
Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ, <i>Psychologie Religieuse</i>	251
Doç. Dr. Rami AYAS, <i>Üniversitesi Gençliğinin Zihin Hayatı</i>	263
Çev. Doç. Dr. Mehmet AYDIN, <i>Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik</i>	267
Doç. Dr. Sabri HİZMETLİ, <i>İbâdilikte Azzabe</i>	285
Çev. Yrd. Doç. Dr. Selahattin EROĞLU, <i>Allah'ın Sıfatları Hakkında Zemahşeri ve Beydâvî Arasındaki Münakaşalar</i>	303
Çev. Yard. Doç. Dr. Selahattin EROĞLU, <i>İlk Fıkhî Mezheplerin Kaynakları</i>	313
Yrd. Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ, <i>Sosyalleşme (Socialisation)</i>	329

Çev. Yrd. Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Bir Ülkenin Kıymet Hükümleri ve Dini Müesseseleri Nasıl İncelenir</i>	335
Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK, <i>Münafıklık ve Dönmelik Üzerinde Bir Araştırma</i>	347
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER, <i>Türk Musikisi'nde Kullanılan Makamların Tesirleri</i>	361
Yrd. Doç. Dr. Nesimi YAZIZICI <i>Klâsik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar</i>	377
Ar. Gör. Ethem CEBECİOĞLU, <i>Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri</i>	387

ALLAH'IN SIFATLARI HAKKINDA ZEMAHŞERÎ VE BEYDÂVÎ ARASINDAKİ MÜNAKAŞALAR*

Yazan: Lutpi İbrahim** Tercüme: Yard. Doç. Dr. Selahaddin EROĞLU

Başlıktan da anlaşılacağı gibi bu makalenin gayesi, İslâm Kelâm doktrinleri: Allah'ın sıfatları (Kudret, İlim ve İrâde gibi) konusunda Zemahşerî ve Beydâvî arasındaki görüş farklılıklarını incelemek ve Beydâvî'nin Zemahşerî'nin görüşlerini ne ölçüde çürütebildiğini göstermektir.

Hayy, Alîm ve Kadîr gibi Kur'an-ı Kerîm'de Allah'a atfedilen terimlerin, hayat, ilim ve kudretin hakîki manada Allah'ta birleştiği -ki bunlar, Allah'ın Zât'ından ayrılamaz olmasına rağmen, O'ndan farklıdır-mânasına gelip gelmediği meselesine, Kur'an'ın kendisinde rastlanmaz¹. Muhtemelen bu terimler mütekellimler tarafından daha sonraları ortaya çıkartılmıştır. Bundan sonra bu mesele, Mu'tezililerle Eş'arîler arasında cereyan eden en önemli münakaşalardan birinin siklet merkezi haline gelmiştir.

Şehrestânî'ye göre, Mu'tezililer Allah'a ezeli ve ebedî sıfatların atfedilmesini tamamen reddetmektedirler. Mu'tezileye göre Allah, kendi zâtının cüz'ü olarak Alîm, Kadîr ve Hayy'dır; ilim, kudret ve hayat, O'nun aslında mevcut olan ezeli ve ebedî sıfatlar veya ma'ânî değildir. Zira eğer sıfatlar O'nun ezeliyyet ve ebediyyetinin -ki bu, O'nun zâtının müstesnâ tasviridir- karakterini taşımış olaydı, bunlar ulûhiyyetin de karakterini hâvî olurdu².

Ne var ki, Şehrestânî bize Mu'tezililerin Allah'ın sıfatlarını sâdece ilim ve kudrete indirgediğini bildirmiştir³. belki de kendi görüşlerince bu iki sıfat, kendi devirlerindeki kelâmî münakaşalarda Allah'ın bütün sıfatlarını temsiletmesi için kâfi görülmekteydi.

* Bu makale, "The Search, Journal for Arab and Islamic Studies", Miami-Florida 1981, II, No: 3-4, s. 583-592'de yayımlanan İngilizce aslından tercüme edilmiştir.

** Malaya Üniversitesi (Malezya), İslam İlimleri Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Wolfson, H.A., "Philosophical Implications of The Problem of Divine Attributes In The Kalam", Journal of the American Oriental Society (JAOS) 79 (1959) p. 73.

2 El-Milel ve'n-Nihal, ed. Abdulaziz el-Vekil, Kahire 1968, I, s. 43-44.

3 Aynı eser.

Eş'arî, sâdece Mu'tezilîlerin ve Hâricîlerin bir çoğunun değil, Mürce'î'nin ve bazı Zeydîlerin de Allah'ın ilimle, kudretle ve hayatla değil, Zâtıyla (binefsihi) Âlîm, Kadîr ve Hayy olduğu görüşünü savunduklarını, onların, "Allah ilim sâhibidir" ifâdesini sâdece "Allah Âlîmdir" mânâsında kullandıklarını bize haber vermektedir⁴.

Zemahşerî ve Beydâvî'nin Allah'ın Kudreti Hakkındaki Görüşleri

Mu'tezilî selefinin birçoğu gibi Zemahşerî "Allah onlardan daha kuvvetlidir" (sure: 41/15) âyetinin, Allah'ın Zâtı sebebiyle kuvvetli olduğunu söyleyerek meseleye yaklaşmıştır. Diğer bir ifâde ile "Allah kuvvet sâhibidir" ifâdesini, "O, zâtı itibarıyla kuvvetlidir" mânâsında kullanmaktadır⁵. "Doğrusu Allah her şeye Kadirdir" (sure: 2/20)'nin tefsirinde Zemahşerî için daha zor bir mesele ortaya çıkmaktadır; çünkü metnin kendisi iki mühim noktaya delâlet etmektedir: İmkânsız (muhal) şeyler, insânî fiiller. Bütün bunları tanımaya rağmen Zemahşerî, bunların her halükârda Allah'ın zâtı ile alakalı olmadığına ısrar etmektedir. Yorumdan anlaşılacağı gibi, onun esas ilgi gösterdiği şey, adâlet prensibine riâyet etmektir. Bu münâkaşa hattını mantıkî olarak yürütebilmek için Zemahşerî, şey ve kadîr kelimelerine dikkat çekerek bu âyeti açıklamak zorunda kalmıştır. "Şey" konusunda, Zemahşerî, bunun mevcûd ve ma'dûm'un her ikisi için de kullanılabileceğini söyler. Kadîr kelimesinin târifinde ise şöyle der: "Fiili imkânsız olmayacak kimse". Zemahşerî, Allah "Doğrusu Allah herşeye kâdirdir" derken, O mantiken mümkün (şey' müstakîm) olan şey üzerindedir, imkânsız olanlara değil, demektedir. Metnin tefsirinde, Allah'ın, insan fiillerinin yaratıcısı olup olmadığı hakkında Zemahşerî tarafından muayyen bir görüş ortaya konmamıştır; fakat müstakîm kelimesini öne sürmek suretiyle onun âyeti tefsirinden, insanların irâdeleri doğrultusunda hareket etmede hür oldukları, çünkü -hür irâde prensibine uygun olarak- insanlar fiillerinin yaratıcısıdır fikrini savunduğu anlaşılmaktadır.

Sure: 41/15 hususunda, Beydâvî, Zemahşerî ile hiçbir görüş ayrılığı göstermemektedir. Bilakis, Beydâvî Allah'ın, kendi zâtı vasıtasıyla kudret sâhibi olduğunu teyid etmektedir. Ehl-i Sünnet'in Eş'arî karakterini muhafaza eden Beydâvî, ilk ve kendine mahsus imtiyâzı (hakki) hudutsuz, ve sebatsız hareketin yegâne fâili Allah olduğunu iddia etmektedir.

4 Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâtü'l-Musallîn, ed. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, İlk baskı, Kahire 1950, I, s. 224.

5 Ez-Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakâ'ik Çavâmidî't-Tenzîl ve ,Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vîl, Kahire 1307 H., II, s. 329.

Ne var ki sure: 2/20'nin tefsiri ile ilgili olarak Beydâvî, "şey" kelimesinden başlayarak Zemahşerî'yi cerh etmektedir. Beydâvî, kendi târifinde buna hususî bir mâna vermektedir: "şey", var olan ile Allah'ın var olmasını irâde ettiği şey'e hasredilmiştir; böylece şey' imkânsız olanları da ihtivâ etmektedir. Çünkü Allah yegâne fâil ve bütün varlıkların yaratıcısıdır.

Beydâvî, Zemahşerî'nin târifine şiddetle karşı çıkarak onu zayıf telakki etmektedir; zira târifin kendisi, hala imkânsız şeyleri ihtivâ etmektedir. Halbuki Zemahşerî tefsirinde metnin (âyetin) sarih mânasından içtinab etmeye çalışmıştır. Beydâvî Zemahşerî'yi, hükmünü, şey' târifinde ki imkânsız şey' ve insan fiillerinin dışında, Kur'an lafızlarına önem vermeksizin, sâdece muhakemeye dayandırmakla itham etmektedir. Bu husustaki münakaşasını takviye için Beydâvî süre: 39/62'yi burada zikreder: "Allah yer şeyin yaradanıdır", ve buâyeti daha önce zikredilen sure 2/20 ile aynı telakki eder. Şurası açıktır ki, Beydâvî'nin iki âyeti beyânından, genelde, istisnâsız bütün şeylere işaret ediyor şeklinde anlaşılması gerektiği açıktır. Bu iki âlim arasında münakaşa konusu olan bir diğer husus kadîr kelimesinin etimolojisi ile ilgilidir. Zemahşerî'nin tarifine karşı Beydâvî, kadîr kelimesini şöyle tanımlar: O, herhangi birşeyi yapmak isterse yapan ve istemezse bırakandır. Böylece, Beydâvî'nin asıl önem verdiği husus, Allah'ın hakkaniyet ve adâleti mefhumunu reddetmeksizin O'nun herşeye kâdir oluşu, üzerine gibi görünmektedir. Ne var ki Beydâvî, insan kaderinin (makdûru'l-abd) Allah'tan geldiği, -sure: 2/20'ye atfederek⁶- onun şey;' olarak gerçekleştirilebileceği görüşünü muhafaza etmektedir. Bundan başka o, Allah'ın kudretinin bütün azmedilen şeylerle ilgili olduğunu teyid eder. Zira bu şeyler mümkündür ve vücûd bulmaları için Allah'ın kudretine ihtiyaç duyarlar⁷.

Bunların bu münakaşalarından, Zemahşerî'nin Mu'tezilî görüşü müdafaa ederken, Beydâvî'nin onu cerhederek Eş'arî doktrinini tesis etmeye çalıştığı açıkça anlaşılmaktadır.

İlim Sıfatı

Bildiğimiz gibi, Mu'tezilîler ulûhiyyetin karakterini taşımaması için ilm'in zâhîrî mâhiyetini reddetmişlerdir. Zemahşerî, aynı zamanda, Allah'ın kendi zâtı sebebiyle bildiği görüşündedir. Böyle bir görüş aşâğıdaki âyetlerden anlaşılabilir:

6 el-Beydâvî, Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil, Kahire t.y., I, s. 102-3,

7 el-Beydâvî, Tevâli'l-Envâr, 1323 H., s. 72-73.

1. Sure: 21 /4: "Peygamber: ,Benim Rabbim gökte ve yerde söyleneni bilir. O, işitendir', Bilendir "dedi". Zemahşerî, Allah'ın kendi zâtı ile Alim olduğu görüşündedir⁸.

2. Sure 22 /68: "Seninle tartışılırsa ,Allah yaptığınızı çok iyi bilir' de". Yani O, kendi zâtı ile Alimdir⁹.

3. Sure: 3 /99: "Allah işlediklerinizden gafil değildir". yani, O, zâtı sebebiyle Alimdir¹⁰.

Sure: 18 /12: "Sonra iki taraftan hangisinin bekledikleri sonucu iyi hesaplamış olduğunu belirtmek için onları uyandırdı" âyeti hakkında Zemahşerî: Allah'ın niçin kendi ilmini onların zamanı hesaplamalarına bağlı olarak yarattığı sorulursa, onun cevabı, Allah ezeli olarak kendi zâtı ile alimdir şeklinde verilir demiştir.

Allah'ın ilminin onların zamanı hesaplamaları ile ilgisi, sâdece böyle bir şeyi vücûda getirmek içindir. Böyle yapmakla Allah, onların imânını artırmayı ve öte yandan, o zamandaki bütün mü'minlere kendi lûtfunu izhâr etmeyi kasetmiştir¹¹. Bundan başka, Zemahşerî'ye göre Allah, mâzi hal ve istikbaldeki her şeyi bilir. O, kullarının hallerini, onların kalblerinin hareketini, imân veya küfrü bilir¹², ancak Allah'ın bir şeyi önceden bilmesi hiçbir mûcib fonksiyona sâhip değildir¹³.

Beydâvî'ye göre Allah'ın kudret, ilim gibi kemâl sıfatları vardır. Ancak Beydâvî, Allah'ın, kendisi ile Alim olduğu bilgiye sâhip olduğunu iddia etmektedir. Görüşünü müdâfaa için o, sure: 7 /52'yi zikreder: "And olsun ki, Biz onlara bilgiye dayanarak uzun uzun açıkladığımız birkitâp getirdik". Ona göre âyet, Allah'ın kendi ilmi vasıtasıyla Alim olduğunu açıkça göstermektedir¹⁴.

Müzâkeresi yapılan mesele hususundaki görüşleri ile ilgili olarak Beydâvî, Allah'ın ilminin, Kendi zâtından ayrı olduğunu açıkça belirtmektedir. Aynı zamanda ilim, O'nun Zâtında mevcut olan, Allah'ın onunla Alim olduğu hâricî bir sıfattır. Ashında bu mesele, iki mütekellim arasındaki münâkaşanın merkezi haline gelmiştir.

8 el-Keşşâf, II, 40.

9 Aynı eser., II, 67.

10 Aynı eser. II, 154.

11 Aynı eser. I, 565.

12 Aynı eser. I. 326.

13 Aynı eser. I, 338-9 (7:89).

14 Envâru't-Tenzî, III, 11.

Güçlüğü'nün kaynağı şudur: Allah'ın ilminin O'nun zâtından ayrı olduğunu söylemek; aynı zamanda ilmin bizâtihi ezeli ve ebedî olduğu anlamına gelmektedir. Böylece Hıristiyanların üç uknûmunun varlık, hayat ve ilmin esası oldukları iddiasındaki gibi (her sıfat bir tanrı olmak üzere) tanrılar olurdu. Allah bunu sure: 5/73'de söylemiştir: "And olsun ki, Allah üçten biridir" diyenler kâfir olmuştur". Sekiz tanrı ilh. iddia edenlerin düşüncelerinin ne olacağına gelince, burada bir mesele ortaya çıkmaktadır.

Beydâvî'ye göre, Allah'ın birliği üzerine Mu'tezilîlerin ısrarı ve (onların) O'nun sıfatlarını tekdizleri, hiçbir şekilde Allah'ın sıfatları olduğunu iddia edenlerin görüşlerini zayıflatmayacaktır. Bu noktada Mu'tezilîlerin itirazına cevaben Beydâvî ezeli ve ebedî Zâtiyet mefhumu ile ezeli ve ebedî sıfatlar arasında büyük bir farklılık olduğunu söylemiştir. Bu hususu açıklamak için Beydâvî, Allah'tan üçten biridir şeklindeki iddialarından dolayı Hıristiyanların kâfir olduğunu söyleyen Kur'an-ı Kerim'de sure: 5/73'e atıfta bulunmaktadır. Beydâvî, ezeli ve ebedî sıfatları ilim uknûm'unun Hz. İsa'nın vücûduna transfer etmek suretiyle ezeli ve ebedî zâtiyet ile müsâvî saymalarından dolayı Hıristiyanların kâfir sayıldıklarına işaret etmektedir. Binaenaleyh Beydâvî, ilim ezeli ve ebedî bir sıfattır fikri, iki ezeli ve ebedî tanrı inancına yolaçmaz şeklinde bir neticeye varmaktadır¹⁵. Bundan başka Beydâvî, Allah'ın ilminin halleri yani ezeli ve ebedî bir sıfat olup O'nun Zâtı ile hususî alâkası olan, Allah'ın Zâtı ile ilgili ilmi ve O'nun yaratıkları ile ilgili ilminin diğer halleri arasındaki farklılara işaret etmektedir. Bütün mâlum şeylerin O'na nisbetinin müsâvîliği sebebiyle bu mânada (bilgi) ilim, her mâlum şey ile münasebetlidir¹⁶.

İlim hususuna gelince Beydâvî, Allah'ın her mâlumşeyi bilmesi sebebiyle ilmin ezeli ve ebedî olduğu görüşündedir. Onun ilmi değişmez; değişen şey izâfî münasebettir, aslı ilim değildir. Çünkü bu ilim O'nun için lâzımdır. O'nun için bilmek zâtîdir. Yaşayan herkes gereği şekilde bilebilir. Allah'ın ilminin O'nun Zâtı ile aynı olmadığını münakaşa ettikten sonra Beydâvî Allah'ın Alim olduğuna işaret eden bazı deliller zikreder:

1. Allah muhtârdır, ve her muhtâr kişi için O'nun niyetini bilinmeyen şeye çevirmesi muhaldır. Binaenaleyh her muhtâr alîmdir.

2. O, muhkem (sağlam) ve mükemmel fiil işlemiştir ve bunun benzerini yapan herkes zarurî olarak alîmdir. O'nun böyle fiilleri ifâ etmesi,

15 Tevâlî'l-Envâr, s. 75-6.

16 Aynı eser. s. 74.

semâvî varlıklar, hayvanlar v.s. gibi, O'nun hilkatini düşünenlere açıktır.

3. Allah'ın Zâtı, zâtı ile alîm olduğu saf bir hüviyettir. O, bütün mevcudâtın var oluş objesinin fâilidir. O mevcudâtın objesinin bildiği her şeyi bilir.

4. Allah mücerredir ve her mücerred şey O'nun Zâtını ve bütün mücerred şeyleri bilmelidir.

İrâde Sıfatı

Allah'ın irâdesi hakkındaki Zemahşerî'nin tutumu, hemen hemen onun insan irâdesi hakkındaki tutumu gibidir. Allah bir şeyi irâde ettiği vakit O, onun zıddını istememiştir. Bu, Zemahşerî'nin bizâtihi irâdenin mânasını târif ettiği zaman daha sarîh olarak ortaya çıkar. Ona göre irâde: "varlıklar için fiilin onunla (başka bir şekilde olmayıp) muayyen bir şekilde vukû bulduğu bir durumu yaratmaktır"¹⁹.

Zemahşerî'ye göre Allah'ın irâdesi muhdestir. Onun Allah'ın irâdesi hakkındaki görüşü aşağıdaki Kur'an âyetlerinde görülebilir:

1. Sure: 7 /143'de "Rabbi dağa teveccüh edince" ifâdesi, "Allah emrini ve irâdesini dağa tatbik ettiği zaman" mânasındadır. Binaenaleyh Allah'ın irâdesi muhdestir²⁰.

2. Sure: 30 /25: "Göğün ve yerin O'nun buyruğu ile ayakta durması, O'nun varlığının belgelerindendir" âyetinde Zemahşerî'ye göre onları ayakta durduran Allah'ın irâdesidir²¹.

3. Sure: 16 /40: "Bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz ona 'Ol' dememizdir ve hemen olur. "Zemahşerî'ye göre bu, Allah'ın irâdesinin muhdes olduğunu açıkça göstermektedir. O, bir şeyin varlığını irâde ettiği zaman, ona sadece Ol! der, o hemen oluverir. Allah'ın irâdesi muhdes olmasına rağmen, Zemahşerî, O'nun irâdesi ve insan irâdesi arasında farklılık olduğuna işaret etmiştir; zîra Allah'ın irâdesi, irâde objesini gerektirmez²².

17 Aynı eser. s. 73.

18 Envârü't-Tenzil, II, 3 (3:5).

19 el-Keşşâf, I, 48.

20 Aynı eser. I, 349.

21 Aynı eser. II, 188.

22 Aynı eser. I, 526.

İrade konusunda Zemahşerî, Allah'ın itaatsizliği asla istemediğini söyler. O, kullarının kâfir olmalarını irade buyurmaz. Bilakis O, onların itaatkâr ve mü'min olmalarını ister²³.

Bu görüşüne destek olmak üzere Zemahşerî, şu Kur'an ayetlerini zikreder:

1. Sure: 6/148: "Putu tapanlar, Allah dileseydi babalarımız ve biz putu tapmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık' diyecekler; onlardan öncekiler de, Bizim acı gücümüzü tadana kadar böyle demişlerdi. Onlara, Bize karşı çıkarabileceğiniz bir bilginiz var mı? Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve sadece tahminde bulunuyorsunuz'de". Sure: 6/149: "Üstün delil Allah'ın delilidir. O dileseydi hepinizi doğru yola erdirtirdi de."

Ayeti tefsir ederken Zemahşerî, ehl-i sünneti, herşey Allah'ın iradesine bağlıydı diyen ayetteki kâfirlerin görüşünün aynısına kail olan icbariye olarak nitelmiştir. Ancak, gerçek odur ki, Allah, onların inançlarını reddetmiş ve onların görüşlerinin sadece zanna dayandığını söylemiştir²⁴.

2. Sure: 39/7: "O, kullarının inkârından hoşnud olmaz". Bu ayeti Zemahşerî, Allah kullarının inkârını irade etmez şeklinde yorumlamaktadır²⁵.

3. Sure: 11/34: "Allah sizi azdırmak isterse, ben size öğüt vermek istesem de faydası olmaz".

Zemahşerî; insanları dalalete sevketmenin Allah'ın iradesi olmadığı görüşünü muhafaza etmektedir.

Bu ayetteki "Allah'ın iradesi" nin münasebeti hususunda Zemahşerî, O sadece, asla mü'min olmayacaklarını Allah'ın (önceden) bildiği kimseler için olduğu görüşündedir. Zemahşerî'ye göre nasıl hidaye kelimesi Allah'ın rızasını kazananlarla ilgili ise, iğvâ da asla mü'min olmayacaklarla ilgilidir²⁶.

4. Sure: 40/31: "Allah kullara zulüm dilemez". Ayetin yorumunda Zemahşerî bunu, bu halde "Rabbin, kullara karşı zalim değildir". (sure: 41/46) ayeti ile aynı kabul etmektedir. Eğer Allah'ın kendisi zulüm iradesine sahip değilse, şüphesiz zulmetmek O'ndan uzaklaştırılmıştır demektir, zira Allah kuluna zulmetmemektedir²⁷.

23 Aynı eser. II, 162-3.

24 Aynı eser. I, 316-7.

25 Aynı eser. II, 293.

26 Aynı eser. I, 44.

27 Aynı eser. II, 316.

Zemahşeri'nin, Allah'ın iradesinin muhdes olduğunu müdafaa etmesi onun, iradenin sadece doğru şeylere kabil-i tatbik olduğu üzerinde ısrarla durması, onun yalnız Allah'ın birliği ve adaleti doktrinine muvafakat içindir.

Zemahşeri'nin, Allah'ın iradesi konusundaki görüşlerinin ana temasını Beydâvî şöylece reddeder: Allah'ın iradesi yaratılmamıştır (muhdes değildir) fakat ezeli ve ebedidir, sadece Allah'ın iradesinin objesi (muradı) muhdestir²⁸.

Beydâvî, görüşüne destek olması bâbında aşağıdaki münakaşayı ortaya koymaktadır.

1. Her muhdes şey'in mevcudiyeti tamamen Allah'ın iradesine bağlıdır. Eğer Allah'ın iradesi muhdes olsaydı, o, başka bir iradeyi lüzumlu kıları ve böylece sonu gelmeyen bir ihtimaller zinciri olurdu.

2. Sıfat'ın kendi başına mevcudiyeti mâkul değildir. buna ilaveten, O'nun zatının O'nun sıfat'ına tahsisi muhassis tarafından yapılmamaktadır, çünkü sıfat'ın O'nun bütün zâtiyyetine olan nisbeti aynıdır²⁹. Bundan başka Beydâvî'ye göre Allah'ın iradesinin muvakkat obje (murad)ye taalluku, O'nun zâtiyyeti sebebiyle olup, başka hiçbir şeyle değildir. Binaenaleyh O, ezeli ve ebedidir³⁰.

Bu konuda Zemahşeri'nin zikrettiği ayetlerle ilgili görüşlerine gelince; Beydâvî onları bazen reddeder bazen de hiçbir yorum yapmadan bırakıverir. Bu, aşağıdaki ifadelerden anlaşılabilir.

Sure: 149/6 ile ilgili olarak Beydâvî, Zemahşeri'yi tenkit yerine, Allah'ın şirk ve küfr'ü irade etmediğini kabul etmiştir. Bundan başka o, ayet, Zemahşeri'nin Allah böyle bir şeyi irade dahî etmez, şeklindeki görüşünü desteklemektedir demektir³¹.

Sure: 39/6 ile ilgili olarak Beydâvî Zemahşeri'yi reddeder görünmemektedir³².

Sure: 11/34 üzerindeki yoruma gelince Beydâvî; Allah'ın iradesinin iğvâ ile alakalı olabileceğini, zîra O'nun iradesini nakzedebilecek hiçbir şeyin olmadığını belirtmektedir³³.

28 Envâru't-Tenzil, I, 162 (2: 70).

29 Tevâli'l-Envâr, 77.

30 Aynı eser. s. 78.

31 Envâru't-Tenzil, II, 212, bak., Mısbâhu'l-Ervâh, British Museum, Manuscript no: 171 (Add. 7455) yp 210 v, ki burada o, Allah inançsızlığı (unbelief) irade eder demektir.

32 Aynı eser. IV, 124.

33 Aynı eser. III, 108, 148.

Sure: 40/31'e gelince, Beydâvî, Allah'ın iradesi hakkında teferruatlı bir açıklamada bulunmaz. Onun yerine; Allah'ın iradesinin adaletsizlikle münasebeti, ayetin kendisinde reddedilmektedir denilmektedir. O, bu ayette Zemahşeri'yi tenkitten ziyade, onu destekler görmektedir. Öte yandan o, ayeti kâfirlerle ilgili olarak anlar görmektedir³⁴.

Bunu açıklamak için Beydâvî'nin irade hakkındaki klâsik görüşlerini iktibas etmek yerinde olur:

1. Allah, müşrik'in inancını irade edendir ve O'nun iradesine aykırı herşey imkânsızdır. Görüşünü müdafaa sadedinde Beydâvî aşağıdaki ayetleri zikretmeye devam etmektedir:

a. Sure: 6/107: "Allah dileseydi puta tapmazlardı"³⁵.

b. Sure: 6/111: "Allah dilemedikçe yine de inanmazlardı".

Beydâvî bu ayeti Zemahşeri'nin görüşüne karşı açık bir delil kabul etmektedir.

c. Sure: 6/113: "(Eğer) Rabbim dileseydi bunu yapamazlardı, sen onları iftiralari ile başbaşa bırak". Beydâvî'ye göre Allah onların yaptıklarını irade etmiştir. Sadece şirk ve küfür değil, her şey O'nun tarafından irade edilmiştir³⁶.

2. Beydâvî'ye göre Allah'ın emri bazen O'nun iradesinden ayrılabilir ve o (emir) iradenin bizâtihî kend'si değildir. O, şu Kur'an ayetlerine atıfla konuya devam eder:

a. Sure: 10/25: "Allah, cennete çağırır ve dilediğini doğru yola erdirtir". Bu ayetteki hidayeti'n irade ile tahsisi, emr'in irade olmadığına açıkça işaret etmektedir³⁷.

b. Sure: 11/118: "Eğer Rabbim dileseydi insanları tek bir ümmet kılardı, fakat, Rabbinin merhamet ettikleri bir yana, hâlâ ayrılıktadırlar". Beydâvî bunu şöyle açıklar: Allah İmanı herkes için irade etmemiştir. O halde Beydâvî'ye göre emir, iradenin kendisi değildir³⁸.

34 Aynı eser. V, 38.

35 Aynı eser. II, 203.

36 Aynı eser. I, 162.

37 Aynı eser. III, 90.

38 Aynı eser. III, 125.

c. Sure: 2/70: "Allah dilerse biz şüphesiz O'nun yolunda olanlardanız dediler". Eğer, emir ve irade arasında hiçbir fark olmasaydı, bu ayetteki şartın bir manası olmayacaktı³⁹.

Beydâvî bu konudaki münakaşasını neticeye bağlarken, Allah'ın sıfatlarının mahiyetini idrak etmede aklın sınırlı olduğunu itiraf etmektedir⁴⁰.

---

39 Aynı eser. I, 162 (2: 70).

40 Tevâhî'l-Envâr, s. 79, Mısâhu'l-Ervâh, 1980 v.d., 198 z.